

Intervju s prof. Helenom Popović

Josip Majsec, Vlaho Kavain, Dario Pavičić, Antun Kiseljak

1. Možete li nam pružiti svoj generalni osvrt na medijsko izvještavanje od početka pandemije? Postoje li neke specifične prakse koje želite istaknuti kao pozitivne ili negativne, a koje su s pandemijom došle u prvi plan?

Smatram da je izvještavanje dominantnih medija o pandemiji neadekvatno s obzirom na narav problema. Treba prvo istaknuti da je suvremeno komercijalizirano i profitno orijentirano novinarstvo i inače problem, posebno imajući u vidu njihovu normativnu ulogu u zastupanju javnog interesa i informiranju o pitanjima koja su relevantna za društvo u cjelini. No dodamo li tome da su društveni uvjeti različiti u vremenima stabilnosti u odnosu na vremena krize, može se reći da je šteta još veća. U tom su smislu mediji, općenito govoreći, primijenili istu matricu izvještavanja koja je dominantna u uvjetima uobičajenog funkcioniranja društva i društvenih institucija: senzacionalizam, isticanje (pa i konstrukcija) sukoba između društvenih aktera, kontroverze, kontinuirano traženje „krivca“ za stanje stvari (utjelovljenog u individualnoj osobi, formalnoj organizaciji, ili instituciji), svodjenje problema na stranačka prepucavanja, reprezentaciju pozicija i aktera prema polariziranoj crno-bijeloj matrici i vrlo pojednostavljene interpretacije problema. Učinak takvog izvještavanja je negativan, jer je u ovakvoj krizi (ali i inače) potrebno razmišljati o širim društvenim implikacijama koje takav tip izvještavanja ima, i o potencijalnim štetnim posljedicama za društvene institucije, kao i za društvene skupine i pojedince.

2. Postoje li razlike u izvještavanju o krizi s jedne strane u Hrvatskoj te s druge strane u ostalim zemljama Europe? Mislite li da postoje određeni uzorci u medijskom diskursu nekih europskih zemalja?

Za živuće generacije je ova kriza presedan. Ona nastaje u uvjetima bitnih tehnoloških promjena, koje omogućuju izvještavanje u realnom vremenu, na svim razinama, lokalnoj, regionalnoj i globalnoj. Spoj covid-19 krize i rastuće važnosti digitalnih tehnologija rezultirali su time da je ta tema saturirala svakodnevicu. Dakako, možemo napraviti odmak tako da se posve isključimo iz praćenja tradicionalnih medija (televizija, radio, tisak) društvenih mreža, no malo tko to danas čini, budući da je upotreba tehnologija, barem u zapadnoj hemisferi postalo konstitutivno za naše života, kako u komunikacijskom tako i u relacijskom smislu. Kontinuirano podsjećanje na pandemiju, prikazivanje semafora sa brojem oboljelih, umrlih i onih na respiratoru, podsjećanje na stalnu prijetnju od zaraze i tome slično, su razmjere katastrofe učinili i većom nego što bi bila da medijske tehnologije nisu omniprezentne. Zamislimo razdoblje Španjolske gripe 1918–1919, u kojemu je tisak dominantan mediji uz početke širenja upotrebe radija. Budući da masovni mediji nisu niti dopirali do određenih segmenata populacije, mnogi nisu niti znali što se zbiva, stoga je imala manji učinak na svakodnevne prakse onih koji nisu bili direktno njome pogođeni. Dakako, moglo bi se reći da je, u civilizacijskom smislu, postignut napredak budući da su danas medijski distribuirane informacije dostupne gotovo svima, no medijske reprezentacije nisu samo refleksija realnosti, već je u velikoj mjeri i konstruiraju, a one imaju jači učinak ukoliko se radi o fenomenima o kojima ljudi nemaju neposredno iskustvo. Kod covid-19 krize je pomoću medijskih tehnologija omogućeno

kontinuirano izvještavanje i informiranje o temi, što je društvenu zbilju reduciralo na taj problem. To, dakako ne znači da pandemija ne postoji i da ona nije prijatna za društvo u cjelini, no, mediji su ti koji svojim izvještavanjem stvaraju okvir za razumijevanje krize, a obilježja digitalne tehnologije dodatno su potencirala njezinu kontinuiranu centralnost.

3. Možete li usporediti količinu medijskog prostora pruženog zdravstvenim djelatnicima s onim koji je pružen političarima i ekonomistima?

Budući da nisam upoznata sa istraživanjima provedenim u Hrvatskoj koja bi se odnosila na kvantitativnu analizu aktera iz različitih društvenih domena, samo mogu govoriti o dojmu temeljenom na praćenju dominantnih medija. U krizi su dominirali politički akteri, što je jasno i s obzirom na formiranje Nacionalnog stožera civilne zaštite, operativnog tijela za donošenje odluka, kojemu je na čelu ministar unutarnjih poslova Davor Božinović, uz nekoliko medijski istaknutih članova iz područja zdravstva, koji su ujedno i članovi vladajuće stranke HDZa. Prema već očekivanim diskurzivnim konstrukcijama u hrvatskim medijima, reaktualizirala se ratna retorika, a pojedinci su se preko noći pretvarali u spasitelje, heroje/heroine, vođe! Članovi Vladinog Znanstvenog savjeta, kojega su činili stručnjaci/znanstvenici manje su bili medijski eksponirani, sve do jeseni 2020, kada je započeo sukob unutar njega. Zdravstveni djelatnici dobili su dosta medijskog prostora, no prvenstveno kako bi se apeliralo na opću populaciju da se pridržavaju mjera, što je u drugom valu dodatno potaknuto prijetnjom kolapsa zdravstvenog sustava. Osim toga, izvještavanje iz bolnica dobro se uklapa u već internalizirani način senzacionalističkog izvještavanja suvremenih medija (novinari, primjerice, trče po hodniku bolnice u zaštitnim odijelima, ili snimaju obolje-

le u krevetima). Prostor su dobili i ekonomski akteri (posebno ugostitelji), no i ovdje je narativ oblikovan kroz ideološki sukob: privatni poduzetnici naspram državnih službenika, što je još jedan primjer krajnje pojednostavljenog viđenja uloge različitih sektora i načina funkcioniranja društvenih institucija.

Dok su u prvom valu dominantni mediji afirmativno izvještavali o političko-epidemiološkim mjerama, Stožeru i Vladi, treba reći i to da su neki mediji, posebno od drugog, jesenskog vala, vrlo tendenciozno izvještavali o potezima Vlade i Stožera. Iako je kritika centara moći naravno jedna od temeljnih zadaća novinarstva kada za to postoje razlozi (a bilo ih je), bilo je i niz slučajeva kada su novinari neargumentirano i neprofesionalno napadali političke aktere (primjerice, upit postavljen Ministru: "Osjećate li se odgovornim za smrt svih tih ljudi?", ili izjava jednog novinara kako: "Ljudi umiru jedan za drugim!", pri čemu je krivnja adresirana na Vladu). Mislim da bi, s obzirom na društvenu funkciju medija, bilo bolje da su, u skladu sa naravi problema koji je inicijalno biološkog, a ne ideološkog tipa, pokušali krizu uokviriti izvan predvidljivih naracija. Naime, generalno gledano, nitko u Hrvatskoj nije kriv i u potpunosti odgovoran za ovu krizu, nitko ne želi ovakvo stanje, nitko sa sigurnošću ne zna što je ispravno, i društvu u cjelini ne koristi dodatno raspirivanje negativnih emocija ili medijske konstrukcije situacije kojom se sugerira da se državne i javne institucije raspadaju.

4. Kako se medijska sveprisutnost vijesti o pandemiji reflektira na svakodnevne interakcije?

Mislim da je, kao što sam ranije spomenula, kontinuirano izvještavanje o temi, posebno u katastrofičnom i senzacionalističkom ključu mnogima bitno otežalo situaciju. Merton i Lazarsfeld još koncem pedesetih godina 20 stoljeća govore o „narkotizirajućoj

disfunkciji“ medija, ističući da velika količina informacija, koje su još k tome površno obrađene, s jedne strane povećava razinu informiranosti publika, no s druge strane, smanjuje količinu vremena za aktivnu participaciju i hvatanje u koštac s određenim problemima. Zamislite kako bi danas gledali na hiperprodukciju informacija u razdoblju interneta? Dodamo li tome, u kontekstu izvještavanja o covidu-19, kontinuirano ponavljanje katastrofičnih narativa, te nizanje brojki zaraženih i umrlih, možemo pretpostaviti da se to negativno odrazilo na interakcije, kreirajući stanje općedruštvene apatije.

5. Smatrate li da je korona utjecala na odnos pojedinaca prema medijima i informacijama koje mediji prenose?

Potpitanja: Integritet medijskog prostora, interpretacija medija u društvu, kolektivno povjerenje

Ovdje je bitno razlikovati društvene mreže od tradicionalnih informativnih medija. Naime, društvene mreže omogućuju participaciju i sudjelovanje građana u alternativnim oblicima proizvodnje i distribucije informacija. No, ove platforme omogućuju participaciju svih korisnika tih mreža, pa i onih koji nemaju adekvatna znanja o određenoj temi, koji ne brinu o plagiranju, koji nemaju obavezu provjere točnosti informacije, koji ne razmišljaju o kredibilitetu izvora informacije, i koji se mogu sakriti iza anonimnosti. Dakle, za razliku od njih, tradicionalni informativni mediji, (barem načelno) funkcioniraju prema profesionalnim pravilima struke, podliježu čitavom nizu zakonskih odredbi, prema kojima imaju odgovornost za djelovanje u javnosti. Stoga nije iznenađujuće što je u vremenu covid-19 krize porasla upotreba tradicionalnih informativnih medija (televizija, tisk, radio), budući da je u razdoblju neizvjesnosti povećana potreba za informiranjem iz kredibilnih izvora. Rast praćenja tradicionalnih informativnih

medija pokazuje i istraživanje provedeno u okviru Media for Democracy Monitor 2020 (MDM), koordiniran od strane profesora Josefa Trappela sa Sveučilišta u Salzburgu. Osim toga, istraživanje provedeno u Hrvatskoj, u sklopu Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod nazivom Kako smo? Život u Hrvatskoj u doba korone, također je pokazalo da su upotreba i praćenje medija povećani u doba krize. U vrijeme izolacije, koju karakterizira smanjenje društvenih interakcija licem u lice i nestanak uobičajenih socijalizacijskih praksi povećana je i potreba za povezivanjem sa bliskim ljudima, što su omogućile upravo društvene mreže.

6. Koja je medijska percepcija sociologije kao discipline? Za koja pitanja vezana uz pandemiju bi mišljenje sociologa moglo pružiti značajan doprinos?

Mislim da mediji, a samim time i javnost u širem smislu, ne prepoznaju dovoljno sociologiju kao disciplinu, s obzirom na njenu relevantnost. Djelomično je tomu tako i zato što su sociološke teme, za razliku od primjerice psiholoških, često apstraktne naravi i nije sasvim jasna poveznica između djelovanja i strukture, mikro praksi svakodnevice i makropoja. No, sociologija je relevantna i u ovom kontekstu, naime pitanje društvenih odnosa i interakcije, solidarnosti, društvene kohezije, društvene dezintegracije...sve su to sociološke teme, bitne za ovu krizu. Sociologija doprinosi razumijevanju funkcija društvenih institucija i praksi ali i u konflikta između interesno orijentiranih društvenih skupina. Doprinosi razumijevanju procesa izgradnje društvenih odnosa i povjerenja. Daje uvid u međusobnu povezanost i funkciju društvenih sektora koji su ključni za sigurnost i stabilnost poput javnog zdravstva i obrazovanja. Dakle, sociologija je važna u razumijevanje ovih tema. No, mislim da je zanimljivo što su, u

europskom kontekstu, gotovo sve države primijenile vrlo slične mjere bez obzira na sociokulturne razlike između njih, dakle čini se da nisu uzele u obzir sociološke aspekte prilikom pokušaja da upravljaju krizom.

7. Postoje li razlike u identifikaciji i suzbijanju dezinformacija između Hrvatske i nekih drugih zemalja članica Europske unije? Možete li navesti neke pozitivne prakse u suzbijanju dezinformacija u medijskom prostoru, bilo od strane samih medija ili njihovih korisnika?

Od početka pandemije redovito sam pratila dominantne medije u Švedskoj koja se, kao što je dobro poznato, odlučila za nešto drugačiji pristup ovoj krizi u usporedbi s ostalim europskim zemljama. Švedska agencija za javno zdravstvo donijela je strategiju koja se temeljila na ranijim javnim politikama (primjerice vezanim uz što manju upotrebu antibiotika). Umjesto „borbe protiv virusa“ njihova se strategija usmjerila na „kooperaciju s virusom“, budući da je na početku krize bilo jasno da cjepivo neće ubrzo biti dostupno, tako da se pokušalo usporiti širenje infekcije, te je usmjeriti prema nerizičnim skupinama, uz relativno uobičajeno odvijanje društvenog života. Procijenilo se da bi društveno zatvaranje (takozvani *lockdown*), dugoročno ostavilo daleko gore posljedice za populaciju. No i Švedska je uvela određene mjere, ali su one postojale isključivo u obliku preporuka. Dodatni razlog takvom pristupu jest što švedski zakonodavni okvir nije dopuštao ograničenja implicirana društvenim zatvaranjem (*lockdown*) (što su nedavno promijenili). Glavni epidemiolog Anders Tegnell više je puta u medijima istaknuo da ne zna je li njihov model ispravan, budući da nema dovoljno znanstvenih dokaza o naravi virusa, te je stoga teško donijeti odluke temeljene na činjenicama. I ono što je zanimljivo iz sociološke perspektive, više je puta istaknuo

da je strategija adekvatna za švedsko društvo, što ne znači da je adekvatna i za druga. Dakle, pridala se važnost razumijevanju društvenog konteksta.

Mediji nekih europskih zemalja, uključujući i Hrvatsku, uglavnom su se kritički odnosili prema švedskom modelu, ističući da su „žrtvovali starce“. No, bez obzira na stavove o toj strategiji, izvještavanje švedskih medija o pandemiji (svd.se, svt.se, aftonbladet.se...) istaknula bih kao primjer odgovornog pristupa. Glavni akteri koji su se u medijima pojavljivali u kontekstu krize bili su iz sektora zdravstva. Švedski mediji omogućili su društvenu raspravu o covidu-19 i modelu rješavanja krize, koja je uključila različite stavove, jer je naravno bilo i onih koji su se protivili službenoj strategiji. Izvještavalo se argumentirano i umjesto kontinuiranog praćenja i potenciranja sukoba najviše se usmjeravalo na informiranje javnosti, i to tako da su se znanstveni uvidi pokušali približiti onima koji nemaju posebna znanja. Tako se na razumljiv, ali ne i banalan način, izvještavalo o novim saznanjima o virusu, različitim načinima vođenja statistika, razlozima zbog kojih statistike pojedinih zemalja nisu komparabilne, varijablama koje su bitne za vođenje statistika oboljelih i umrlih, itd. Dakle, omogućili su raspravu, informirali su građane o problemu iz različitih perspektiva bez viška senzacija, i što je vrlo važno, javna komunikacija koju odražavaju ovi mediji ukazuje na postojanje temeljnog povjerenja u društvene institucije (političkih, znanstvenih, medijskih...), te i na to da se odgovornost za djelovanje uključenih društvenih aktera podrazumijeva.

8. Što društvene mreže rade kako bi osigurale valjanost informacija i sprječavanje dezinformacija? Potpitanje: Mislite li da je to dovoljno?

Društvene mreže poput Facebooka i Twittera su korporacije koje imaju nevjerojatnu moć i koje su prije svega orijentirane na profit, razvijajući platforme prema kriterijima koji unapređuju njihovo poslovanje. No, kao što znamo, prije nekoliko dana Facebook i Twitter su intervenirale tako što su američkom predsjedniku Donaldu Trumpu privremeno zabranili pristup, no čini se da se radi o gašenju požara kada je šteta već višestruko nanesena. Danas se, upravo zbog širenja dezinformacija koje imaju negativne društvene posljedice, ulažu znatna sredstva u organizacije koje provjeravaju činjenice (*fact-checking*) poput Faktografa u Hrvatskoj, no problem je što rezultati njihovog rada često ne dopiru do velikog dijela korisnika. No, mislim da je širenje laži i dezinformacija po društvenim mrežama odraz širih društvenih promjena: naime u suvremenom svijetu svatko ima „pravo na mišljenje“ i svako se mišljenje ravnopravno tretira, koliko god određeno mišljenje bilo neutemeljeno, koliko god mu nedostajalo dokaza ili argumenata. Drugi problem je politička korektnost, koja je rezultirala autocenzurom i diskurzivnim „uvažavanjem“ različitosti, bez obzira uključuje li ta različitost primjerice fašističke ideje, koje ni na koji način ne bi trebale biti prisutne kao legitimne u javnom diskursu. Treće, bitna je uloga i suvremenih medija koji, rukovođeni profitnom logikom i stalnim imperativom da maksimiziraju publike, odnosno oglašivače, jure za kontroverzama. Prisjetimo se samo Silvia Berlusconija ili Donalda Trumpa čije su političke karijere inicirane nakon što su, primarno preko zabavnih žanrova, ovladali medijskim prostorom. Dominantni mediji danas žele izazvati jake emocije poput prijetnje, straha, srdžbe, sažaljenja... stoga otvaraju prostor akterima koji radikalno mijenjaju oblike i

pravila javne rasprave: umjesto argumenta i racionalne rasprave, iznose nebuloze, dezinformacije i potpuno neutemeljene stavove. Nerijetko su to i individue koje bi, podvrgnute psihološkom testiranju, vjerojatno upale u nekakvu kategoriju abnormalnosti. Pri tome trebamo naglasiti funkciju potvrđivanja statusa koji mediji imaju, kao što su davno Merton i Lazarsfeld istaknuli. Bez obzira radi li se o temama, osobama, organizacijama ili društvenim pokretima, kada mediji obrate pažnju, postaje društveno relevantno. Pri tom nije bitno je li uokviravanje pozitivno, negativno, ili neutralno, samom činjenicom pristupa dominantnim medijima legitimira se određeni status u društvu. I eto nas tu gdje jesmo, predsjednik SAD-a dobar je primjer opće degradacije javne komunikacije ali i političkog djelovanja općenito.

9. Je li prema Vašem mišljenju medijski prostor dovoljno fleksibilan da dopušta prisutnost stavova koji naglašavaju zdravlje i sigurnost s jedne te ekonomsku aktivnost i slobodu kretanja s druge strane?

Mislim da je ta dihotomija dobar primjer polariziranih pozicija koje su besmislene u ovom kontekstu. Ona donekle odražava poziciju takozvanih „maskera“ i „antimaskera“. Smatram da je ovakvo rezoniranje potpuno promašeno i za društvo štetno u kontekstu ove krize. Naime, između ovih polova postoji niz mogućih pozicija. Razmislimo samo o nekoliko zdravorazumskih pitanja: Zašto bi sloboda kretanja, ukoliko se poštuju preporuke o fizičkoj distanci, isključivale ili ugrožavale zdravlje i sigurnost? Zašto se ekonomske aktivnosti poopćavaju kada se primarno radi o pojedinim sektorima (uslužne djelatnosti, sektor kulture, i do određene mjere sektor transporta) koji su znatno oštećeni zatvaranjem društva? Kao što je dobro poznato, neke su ekonomske djelatnosti prosperirale ovom krizom (prehrambeni sektor,

posebno domaći mali proizvođači, farmaceutska industrija, sektor poštanskih usluga i dostave, Internet prodaja...) a na neke kriza nije bitno utjecala. Možemo li stoga „ekonomiju“ poopćiti i jukstapozicionirati „zdravlju i sigurnosti“? Umjesto pojednostavljene binarne logike, korisnije bi bilo promišljati ekonomske i političke promjene koje su nužne kako bi se društvene krize u budućnosti lakše prebrodile na dobrobit svih.

10. Neprofitni mediji koji se uglavnom oslanjaju na neregularno i projektno financiranje su u ovoj situaciji najugroženija skupina medija. Kako će recesija dugoročno utjecati na rad neprofitnih medija? Koliko njihovo daljnje propadanje može ostaviti traga na društvo u cjelini?

Neprofitni su mediji nastali u kontekstu slabljenja medija koji su usmjereni na zaštitu javnog interesa. Dakako, javna radiotelevizija trebala bi biti primarna institucija koja profesionalno izvještava o stvarima od javnog interesa, imajući pri tom u vidu pluralnost društva, nudeći sadržaje koji odražavaju te razlike. U Hrvatskoj je HRT nažalost radiotelevizija koja servisira vladajuću stranku i društvene skupine koje podržavaju krajnje konzervativni svjetonazor. Ukratko, ne izvršava svoju javnu funkciju u skladu sa normativnim određenjima javnog medija (public service broadcasting). S druge strane imamo komercijalne i profitno orijentirane medije koji dominiraju u Hrvatskoj (i šire) no njihova strukturalna pozicija ne ide u prilog klasičnom određenju medija i njihove funkcije u demokratskim društvima koja se odnosi na zaštitu javnog interesa, budući da se takvo izvještavanje kosi s profitnom logikom njihovog djelovanja koja im je primarna. Prilagođavanje „potrošačima“, odnosno tvrdnja da „oni samo daju publikama ono što one same žele“, „argument“ je kojim se maskira njihova sprega sa oglašivačima. U profesionalnom se smislu

tom tvrdnjom u konačnici odriču vlastite profesionalne pozicije, koja bi trebala implicirati specifično znanje koje laici nemaju, i profesionalnu odgovornost koju informativno novinarstvo sa sobom nosi. U tom se procjepu pojavljuju mediji trećeg sektora ili mediji civilnog društva, za koje je ključno da su neprofitnog karaktera. Dio njih nastoji zakrpati nedostatak medija orijentiranih na javni interes i određene marginalizirane skupine koje su u medijskom polju slabo zastupljene. No, njihova financijska nemoć, ograničen doseg i otežani uvjeti rada, nažalost nisu dostatni da bi osigurali zaštitu javnog interesa i da bi doprli do većeg segmenta populacije. Ipak, oni danas imaju važnu ulogu u medijskom polju, i važno je pitanje suvremenih akademskih rasprava i medijskih politika kako ih ojačati? Drugim riječima, kako osigurati financiranje medija koji djeluju u javnom interesu, te kako im, iz javnih sredstava, osigurati djelovanje i financijsku neovisnost koja je nužna za kvalitetno novinarstvo?

11. Koje su po Vama ključne spoznaje o funkcioniranju i ulozi medija u ovim okolnostima o kojima će se svakako još pisati iz različitih perspektiva?

Ova je kriza bjelodanom učinila važnost profesionalnih tradicionalnih informativnih medija koji funkcioniraju kao svojevrsno uporište u vremenima nestabilnosti i neizvjesnosti. Oni su važni za društvenu stabilnost. To, dakako, ne znači da je status quo poželjan. Zapadu je potrebna radikalna promjena—ona se ogleda u nužnim promjenama na ekološkom planu, razvijanju i investiranju u javne institucije, bitnom otklonu od neoliberalnih tendencija koje su na snazi od 1980ih do danas, smanjivanju rastućih klasnih nejednakosti, osiguranju univerzalnog temeljnog dohotka, razvijanju vrijednosti poput društvene solidarnosti, a ne radikalnog narcisoidnog individualizma. Budući da mediji

imaju važnu ulogu u konstrukciji društvene zbilje, oni takvoj promjeni mogu znatno doprinijeti. No, ovakvi korporativni mediji koji danas dominiraju i komercijalno-profitnog su karaktera (pri tom mislim i na društvene mreže), tomu jamačno neće doprinijeti, naprosto zato što im strukturalna pozicija to ne dopušta: oni su rezultat tržišne logike koje je omogućila njihov nastanak i dominaciju, te su bitni akteri na tržištu, koji ne samo da zajedno sa oglašivačima trguju publikama, već trguju i različitim interesima. Dakle, društvene promjene trebale bi pratiti i strukturne promjene u medijskom polju.